

Parateksty ewangeliczne w Antologionie Mateusza Dziesiątego: posłowania do Ewangelii i stychometria końcowa²

**Gospel paratexts in the Anthologion of Matthew
the Tenth: Subscriptions to Gospels and final stichometry**

Słowa kluczowe: Antologion Mateusza Dziesiątego, 1507, posłowania, stychometria końcowa

Key words: Anthologion by Matthew the Tenth, 1507, Subscriptions, Final stichometry

Streszczenie

Antologion Mateusza Dziesiątego to kodeks zawierający księgi biblijne i teksty liturgiczne. Powstał on w Wilnie i Supraślu, gdzie został ukończony w 1507 roku. Dotychczasowe badania naukowe wskazały na podobieństwo ksiąg nowotestamentowych Antologionu do rękopisów reprezentujących tradycję bośniacką i kompilacyjny charakter tego wyjątkowego kodeksu. Przedmiotem niniejszej publikacji są parateksty ewangeliczne obecne w Antologionie Mateusza Dziesiątego. Analiza ich liczby, umiejscowienia i kolejności potwierdziła kompilacyjny charakter kodeksu. Kopista

¹ Dr hab. Jerzy Ostapczuk, Wydział Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

² Projekt finansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2024-2029, nr projektu NPRH/DN/SP/0143/2023/12.

wykorzystał co najmniej dwa rękopisy z tekstem ewangelicznym. Pierwszy z nich należał do starszej tradycji i był, najprawdopodobniej, bośniackiego pochodzenia, drugi zaś reprezentował młodszą tradycję (po XIV wieku) i zawierał dużą liczbę paratekstów. Analiza posłowi do Ewangelii i końcowej stychometrii również potwierdziły te informacje.

Abstract

The Anthologion by Matthew the Tenth is a codex containing biblical books and liturgical texts. It was composed in Vilnius and Supraśl, where it was completed in 1507. Previous research has indicated the affinity of the New Testament books in the Anthologion to manuscripts belonging to the Bosnian tradition and the compilatory character of this exceptional codex. The subject of this publication is the Gospel's paratexts present in the Anthologion by Matthew the Tenth. Analysis of their number, placement and order has confirmed the compilatory character of the codex. The copyist used at least two manuscripts with Gospel texts. The first belonged to an older tradition and was, most likely, of Bosnian origin, while the second represented a younger tradition (after the 14th century) and featured a large number of paratexts. Analysis of the subscriptions to the Gospels and the final stichometry has also confirmed this evidence.

1. Wstęp

Główną część Tetraewangelii, Apostoła, Nowego Testamentu czy Biblii, niezależnie od tradycji, tzn. greckiej, łacińskiej, słowiańskiej czy wielu innych, stanowi tekst Pisma Świętego. Prawie zawsze rękopisy wskazanych typów zawierają również parateksty³. Początkowo, ze względu na specyfikę i objętość pierwotnej formy księgi, tzn. zwoju, parateksty były bardzo krótkie. Wynalezienie i wprowadzenie do użycia kodeksu, który umożliwiał łatwy dostęp do dowolnej części dzieła literackiego i umieszczenie całego tekstu w jednym woluminie, przyczyniło się do stopniowej ewolucji paratekstów przeniesionych ze zwojów, a także do powstania nowych, np. indeksów czy przedmów, najpierw

³ Szerzej o paratekstach w kodeksach greckich zawierających część lub cały Nowy Testament zob. Andrist 2018, 130-149.

krótkich, potem coraz bardziej rozbudowanych. Parateksty nie zawsze były umieszczane w tym samym miejscu w kodeksie. Ich występowanie nie ograniczało się do jednego typu księgi. Wraz z upływem czasu ich lokalizacja ulegała stopniowej stabilizacji.

2. Posłowania w tradycjach lokalnych

Badania tekstologiczne posłowi do Ewangelii w tradycji greckiej wskazały, że ich najstarsza forma zawierała jedynie informacje dotyczące autorstwa i gatunku literackiego, np. *εὐαγγέλιον κατὰ Μαθθαῖον* (Gathercole 2012, 209-235; Gathercole 2013, 33-76; Elmelund, Wasserman 2023, 433-435). W dalszej kolejności posłowania zostały uzupełnione o dwa inne elementy, wskazujące na koniec księgi (np. rzeczownik *τέλος* lub czasownik *ἐτετέλεσθη*) i datę jej powstania (np. *ἔξεδόθη μετὰ χρόνους δέκα τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως*) (Elmelund, Wasserman 2023, 435-437). W niektórych rękopisach potwierdzona została obecność jeszcze innych informacji, np. język, w którym została napisana dana księga, miejsce jej powstania czy wykorzystanie przez kopistę wiarygodnych źródeł, tzn. rękopisów (tzw. kolofon jerozolimski⁴).

Analiza tekstologiczna łacińskich, koptyjskich i syryjskich przekładów Pisma Świętego potwierdziła teorie o stopniowej ewolucji paratekstów, w tym posłowi do Ewangelii, w tradycji greckiej. W najstarszych, zachowanych często fragmentarycznie, manuskryptach reprezentujących trzy wskazane tradycje subskrypcje wiernie odwzorowują ich greckie oryginały (Gathercole 2012, 223-224.234; Gathercole 2013, 59-60.63-69.72-76).

Tradycja słowiańska, której początek datowany jest na II połowę IX wieku, również poświadcza większość zmian odnotowanych w rękopisach greckich. Najstarsze głągolicke i cyrylicke rękopisy Tetraewangelii mają najprostszą formę posłowi do Ewangelii, np. *ЕВАНГЕЛИЕ ОΥΤΩ*

⁴ Szerzej o tzw. kolofonie jerozolimskim zob. Wasserman 2010, 86-103; Elmelund, Wasserman 2023, 442.

Марка, uważaną za pierwotną w tradycji greckiej, lub nie mają żadnej. Począwszy od II połowy XIV wieku w rękopisach cyrylickich występowały, poza drobnymi wyjątkami, posłowania wskazujące na koniec księgi, tzn. z rzeczownikiem *конецъ*, i/lub z datą jej powstania (np. *издасть ся по лѣтѣхъ десятихъ Христова възнесения*). Posłowiom towarzyszyła zwykle końcowa stychometria, tzn. informacja wskazująca na liczbę wierszy – zgodnie z tradycją grecką (por. Harris 1893, 49-51) – w poszczególnych Ewangeliach, i niekiedy krótkie przedmowy do Ewangelii.

Analiza tekstologiczna różnych jednostek literackich znajdujących się na końcu czterech ksiąg ewangelicznych w głągolicznych i cyrylickich rękopisach Tetraewangelii oraz Nowego Testamentu, uwzględniająca również ich brak, dała bardzo ciekawe rezultaty. Zestawienie najkrótszych tekstów umieszczanych na końcu poszczególnych Ewangelii umożliwiło wskazanie bliskich sobie tekstologicznie kodeksów, potwierdzenie prawdopodobnego kompilacyjnego charakteru niektórych rękopisów czy wydzielenie elementów służących za podstawę przypisania kodeksów do tradycji wschodnio- lub południowosłowiańskiej.

3. Kompilacyjny charakter Antologionu Mateusza Dziesiątego i jego parateksty ewangeliczne

Rozpoczęty w 1502 roku w Wilnie i ukończony w 1507 roku w Supraślu Antologion Mateusza Dziesiątego należy do wyjątkowych zabytków piśmiennictwa cerkiewnosłowiańskiego pod wieloma względami (Lavrov 1933-1934, 85.111; Temčín 2010, 29-32; Alekseev 2017, 14; Pančenko 2017, 127.135; Žukov 2018, 48; Korogodina 2023a, 95-102; Korogodina 2023b, 49-52). Jest to pierwszy powstały na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego i trzeci cerkiewnosłowiański kodeks biblijny. Powstał on niezależnie od dwóch⁵ wcześniejszych analogicznych

⁵ W literaturze przedmiotu wskazuje się na Jana Czarnego, który w 1487 roku w Moskwie podjął się redakcji ksiąg biblijnych, i abp. Genadiusza, z inicjatywy którego w 1499 roku w Wielkim Nowogrodzie powstała Biblia (Temčín 2010, 29).

inicjatyw (Alekseev, Lihačeva 1978, 85-86; Naumow 2016, 37). Autonomiczny projekt Mateusza Dziesiątego wymusił na kopiście samodzielne poszukiwanie tekstów biblijnych w dostępnych⁶ mu źródłach, niekiedy różnych typologicznie, w miejscu jego pracy (Korogodina 2022, 114). Księgi Antologionu skopiowane w Wilnie (f. 1-146) i te przepisane w Supraślu (f. 146v-500) różnią się między sobą. Wileńska część kodeksu bazuje na źródłach wschodniosłowiańskich, supraska zaś na południowosłowiańskich (Lavrov 1933-1934, 112 {por. opinia B. Lâpunova}; Temčín 2005-2009, 174; 2010, 32; 2011, 124.132; Naumow 2016, 37).

Tekst Dobrej Nowiny – znajdujący się w drugiej części Antologionu – jest bliski tekstologicznie Ewangeliom reprezentującym tradycję bośniacką (Alekseev, Lihačeva 1978, 77-78). Apokalipsa wykazuje podobieństwo do redakcji utrwalonej w datowanym na 1404 rok bośniackim Kodeksie Hvala (Biblioteka Uniwersytetu w Bolonii, nr 3575B)⁷, w którym również została umieszczona po Ewangeli i przed Dziejami Apostolskimi⁸ (Alekseev, Lihačeva 1978, 80-83; Alekseev 2017, 14; 2020, 102; Podkovyrova 2017, 198; Naumow 2016, 37). W tekście Apostoła także można znaleźć ślady południowosłowiańskie (Alekseev, Lihačeva 1978, 83; Alekseev 2020, 102). Tak zwane posłowie serbskiego mnicha Izajasza (Isaii), datowane na 1183 rok, informuje o wprowadzeniu do Apostoła rubryk liturgicznych i zaopatrzeniu go w aparat Eutaliszua (Temčín 2005-2009, 170-171; 2011, 103-136; 2021, 9-40; Korogodina 2022, 108-109.115-116).

Wg A.A. Alekseeva, Mateusz Dziesiąty komponując swój Antologion, wykorzystał serbski kodeks Ewangelii tetr z dodaną Apokalipsą, który został przyniesiony przez serbskich mnichów do Supraśla. Niestety, jego

⁶ Mateusz Dziesiąty wykorzystał tzw. parimejnik, czyli lekcjonarz Starego Testamentu (Temčín 2010, 30). Dlatego tekst Starego Testamentu w przypadku niektórych ksiąg, np. Rodzaju, jest bardzo ograniczony.

⁷ Edycja niniejszego kodeksu zob. Gošić et al. 1986.

⁸ O próbach wyjaśnienia takiej właśnie kolejności ksiąg nowotestamentowych zob. Alekseev 2017, 14.

późniejsze losy są nieznane (Alekseev 2017, 15; 2020, 102). Porównanie przez S. Temčina tekstu pierwszej księgi ewangelicznej Antologionu Mateusza Dziesiątego i Kodeksu Hvala, w świetle materiału źródłowego zawartego w krytycznym wydaniu Ewangelii Mateusza w tradycji słowiańskiej (*Evangelie ot Matfeâ... 2005*), potwierdziło ich tekstologiczną i fonetyczno-ortograficzną zbieżność (Temčin 2017). To samo zaobserwowano również w odniesieniu do Apokalipsy⁹ w obu tych kodeksach (Alekseev, Lihačeva 1978, 80-83).

O ile tekstologicznie Antologion Mateusza Dziesiątego dzieli się na dwie części, to przeprowadzone przez F.A. Panczenko badania elementów dekoracji kodeksu umożliwiły jego podział na pięć części, gdzie Ewangelie i Apokalipsa¹⁰ stanowią trzecią jego część, zaś Apostoł czwartą (Pančenko 2017, 130-134; Žukov 2018, 53). Mateusz Dziesiąty, wykorzystując istniejące ówczesznie gotowe wzorniki, samodzielnie wykonał zdobienia ornamentalne w kodeksie w poszczególnych jego częściach już po zakończeniu ich kopiowania (Pančenko 2017, 128-130.135).

Antologion Mateusza Dziesiątego jest więc księgą o charakterze kompilacyjnym, niejedyną – jak dowiodły badania naukowe¹¹ – opracowaną w ten sposób przez tego kopistę. Sam autor w nocie autobiograficznej wskazał na taką właśnie metodologię pracy (Podkovyrova 2017, 178).

Parateksty ewangeliczne w Antologionie Mateusza Dziesiątego i ich umiejscowienie również potwierdzają kompilatywny charakter kodeksu. Kopista skopiował – jak podaje się w literaturze przedmiotu (Podkovyrova 2017, 180-181.184-185; Alekseev 2020, 96-97; Žukov 2020, 53-54; Ławreszuk 2024) – piętnaście paratekstów ewangelicznych w następującej kolejności:

⁹ V. Podkovyrova wprowadziła do obiegu naukowego nawet termin bośniacko-supraska redakcja Apokalipsy (Podkovyrova 2017, 192-193).

¹⁰ Szczegółową charakterystykę ornamentalną Ewangelii i Apokalipsy zob. Pančenko 2017, 132-133.

¹¹ Innym przykładem jest księga zwana *Szmaragd*, której tekst przypisano do trzeciej redakcji, zwanej również litewską. Por. Temčin 2005-2009, 169-178.

- List Euzebiusza z Cezarei o podziale przez Ammoniusza z Aleksandrii tekstu Ewangelii na rozdziały;
- Kanony Euzebiusza;
- wykaz rozdziałów Ewangelii Mateusza;
- informacja o kolejności czytanych ksiąg Ewangelii w cyklu rocznym i synaksarion (tzn. wykaz czytań ewangelicznych w kalendarzu ruchomym) wraz z jedenastoma perykopami ewangelicznymi jutrzni niedzielnych;
- informacja o liczbie Ewangelii;
- modlitwa przed czytaniem Ewangelii;
- wyjaśnienie liczby Ewangelii;
- Przedmowa błogosławionego Teofilakta Bułgarskiego do Ewangelii Mateusza¹²;
- Ewangelia Mateusza;
- wykaz rozdziałów Ewangelii Marka;
- Przedmowa (błogosławionego Teofilakta Bułgarskiego) do Ewangelii Marka;
- Ewangelia Marka;
- wykaz rozdziałów Ewangelii Łukasza;
- Przedmowa (błogosławionego Teofilakta Bułgarskiego) do Ewangelii Łukasza;
- Ewangelia Łukasza;
- wykaz rozdziałów Ewangelii Jana;
- Przedmowa (błogosławionego Teofilakta Bułgarskiego) do Ewangelii Jana;
- Ewangelia Jana;
- informacja, gdzie i przez kogo zostały napisane Ewangelie¹³.

¹² W literaturze przedmiotu wskazuje się na przedmowę do wszystkich czterech Ewangelii (Podkovyrova 2017, 184) lub po prostu na przedmowę (Ławreszuk 2024, 5).

¹³ V. Podkovyrova niniejszy paratekst określiła jako „о символах Евангелистов” (Podkovyrova 2017, 184), A.E. Žukov natomiast jako „сведения об авторах Евангелий и обстоятельствах их написания с указанием символов евангелистов” (Žukov

Apokalipsę, która zwyczajowo umieszczana była na końcu Nowego Testamentu, tzn. po listach apostoelskich, Mateusz Dziesiąty przepisał po ostatnim krótkim paratekście następującym po Ewangelii Jana. Taki porządek ksiąg Nowego Testamentu w tradycji słowiańskiej jest bardzo rzadko spotykany. W literaturze przedmiotu – o czym wspomniano już wcześniej – wskazywano na analogię do Kodeksu Hwala. Warto zaznaczyć, że w tym samym miejscu Apokalipsa¹⁴ znajduje się także w innym rękopiśmiennym Nowym Testamencie przechowywanym w Bibliotece Narodowej im. św. Marka w Wenecji (Orient 227)¹⁵. Kodeks ten, datowany na koniec XIV/początek XV wieku, jest również pochodzenia bośniackiego.

Umieszczenie wykazu rozdziałów Ewangelii Mateusza w analizowanym Antologionie wskazuje na kompilatywny charakter kodeksu. W starszych rękopisach Ewangelii tetr, tzn. powstałych przed XIII wiekiem lub w ich późniejszych odpisach, przed Ewangelią Mateusza mogą występować:

1. List Euzebiusza do Karpiana (a) i Kanony Euzebiusza w formie tabel (b) oraz wykaz rozdziałów Ewangelii Mateusza (c);
2. List Euzebiusza do Karpiana (a) i wykaz rozdziałów Ewangelii Mateusza (c);
3. wykaz rozdziałów Ewangelii Mateusza (c).

Pierwszy zestaw paratekstów został poświadczony w dwóch wyżej wymienionych bośniackich kodeksach Nowego Testamentu, drugi – w datowanej na 1144 rok Ewangelii Halickiej (Państwowe Muzeum Historyczne w Moskwie, zbiór Synodalny {nr 80370}, nr 404),

2020, 54). Określa się go również mianem fragmentu z Synopsy Pseudo-Atanazego o symbolach Ewangelistów (Gościć et al. 1986, 13.37; Kardaś, Ramić-Kunić 2018, 144).

¹⁴ Por. Podkovyrova 2017 i edycja Pelusi 1991. Zwykle wskazuje się jeszcze na trzy inne kodeksy biblijne zawierające Apokalipsę. Poza Antologionem Mateusza Dziesiątego są to: Nowy Testament metropolity Aleksego z 1354/55 roku, Biblia abp. Genadiusza z 1499 roku i Kodeks Hwala z 1404 r. (Alekseev 2020, 100).

¹⁵ Edycję niniejszego kodeksu zob. Pelusi 1991.

zaś występowanie wyłącznie wykazu rozdziałów Ewangelii Mateusza zostało potwierdzone w wielu kodeksach sprzed I poł. XIV wieku. Od XIV stulecia, które uważane jest za złoty wiek paratekstów w słowiańskiej tradycji rękopiśmiennej, w cerkiewnosłowiańskich rękopisach Ewangelii tetr zaczynają pojawiać się nowe, wcześniej nieznane, parateksty. Przedmowy do Ewangelii bł. Teofilakta Bułgarskiego, podobnie jak i wykazy rozdziałów, umieszczane były bezpośrednio przed poszczególnymi księgami ewangelicznymi, zaś informacje o kolejności czytania ksiąg ewangelicznych lub liczbie Ewangelii na samym początku kodeksów Tetraewangelii. Tym samym umieszczenie wykazu rozdziałów Ewangelii Mateusza po Liście i Kanonach Euzebiusza a przed pięcioma paratekstami poprzedzającymi tekst pierwszej Ewangelii wskazuje na wykorzystanie przez kopistę co najmniej dwóch kodeksów. Jeden reprezentujący starszą tradycję¹⁶ – najprawdopodobniej, co potwierdzają też inne badania, bośniacką (serbską), drugi – młodszą, obfitującą w parateksty ewangeliczne wprowadzone na grunt słowiański po XIV wieku. Należy zauważyć, że wykazy rozdziałów Ewangelii Marka, Łukasza i Jana oraz wszystkie cztery przedmowy do poszczególnych Ewangelii znajdują się na właściwym miejscu, tzn. przed każdą księgą¹⁷.

Pojawiające się na marginesach wszystkich czterech Ewangelii warianty tekstologiczne¹⁸ mogą świadczyć o wykorzystaniu przez kopistę dodatkowego materiału źródłowego. Sąsiadujące z tekstem ewangelicznym leksemy zostały przejęte z głównego źródła lub z innego rękopisu z tekstem Ewangelii.

¹⁶ Występowanie w datowanych na wiek XV i XVI Ewangeliach tetr Listu i Kanonów Euzebiusza razem z przedmowami bł. Teofilakta Bułgarskiego jest niezwykle rzadkie.

¹⁷ A.A. Alekseev stwierdził tylko, że „Каждому Евангелию предшествует предисловие Феофиakta Болгарского и его же оглавление” i że w porównaniu z Biblią abp. Genadiusza „порядок размещения дополнительных статей не совпадает” (Alekseev 2020, 97).

¹⁸ Wykaz wszystkich wymienionych na marginesach wariantów tekstologicznych Ewangelii zob. Alekseev 2020, 98-99.

Znajdujące się w Antologii teksty zarówno biblijne, jak i liturgiczne oraz różnorodne parateksty odzwierciedlają dostępne Mateuszowi Dziesiątemu i wykorzystane przez niego źródła (Alekseev, Lihačeva 1978, 80; Alekseev 2020, 103-104). Niektóre parateksty, również te ewangeliczne, są niezwykle interesujące i bardzo rzadko spotykane w cerkiewnosłowiańskiej tradycji rękopiśmiennej (Podkovyrova 2017, 186). W nich także widoczne są ślady południowosłowiańskiego (serbskiego) oryginału. Jako potwierdzenie A. A. Alekseev wskazał na brak ж i з oraz zapis symboli Ewangelistów jako ѠБРАЗЪ ЛАВОВЪ, ѠБРАЗЪ ТЕΛΑΥΤЪ i ѠБРАЗЪ ѠΡΑΛЪ (Alekseev 2020, 97-98).

Wskazywane w literaturze przedmiotu i wymienione wyżej parateksty ewangeliczne nie odzwierciedlają w rzeczywistości wszystkich tego typu jednostek tekstowych obecnych w Antologii Mateusza Dziesiątego. Posłowania, zwane subskrypcjami, i końcowa stychometria są bardzo często pomijane w katalogach i publikacjach naukowych poświęconych analizie kodykologicznej rękopisów zawierających teksty Dobrej Nowiny.

4. Posłowania do Ewangelii i końcowa stychometria w Antologii Mateusza Dziesiątego

Najnowsze badania tekstologiczne posłowi do Ewangelii, zwanych również subskrypcjami, w tradycji greckiej pozwoliły na przeprowadzenie ich typologicznej klasyfikacji. Zostały one podzielone na trzy grupy (Elmelund, Wasserman 2023, 431-442):

- Typ 1. – posłowania z informacją o autorze i gatunku literackim, np. εὐαγγέλιον κατὰ Μάρκον;
- Typ 2. – posłowania z dodatkową informacją o końcu księgi, np. τέλος τοῦ κατὰ Μάρκον ἀγίου εὐαγγελίου;

- Typ 3. – posłowania z dopełniającą informacją o dacie napisania księgi¹⁹, np. τὸ κατὰ Μάρκον ἅγιον εὐαγγέλιον ἐξεδόθη μετὰ χρόνους δέκα τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως.

Grecka tradycja rękopiśmienna potwierdziła również brak posłowi do Ewangelii. Ich opuszczenie zyskało miano typu 0.

W cerkiewnosłowiańskiej tradycji rękopiśmiennej – jak wspomniano wcześniej – zostały poświadczone wszystkie cztery typy wyżej wymienionych posłowi. Najstarsze głągolicke i cyrylicke kodeksy Ewangelii tetr, tj. datowane do końca XIII wieku, poświadczają występowanie subskrypcji typu 1. lub ich całkowity brak. Większość zaś rękopisów powstałych w XIV wieku i kolejnych stuleciach zawiera subskrypcje typu 2. lub/i 3.

W Antologionie Mateusza Dziesiątego na końcu wszystkich czterech Ewangelii zostały zapisane posłowania typu 2., tzn.:

- КОНЕЦЪ ЕВѢЛІА ЕЖЕ ОУЪ МАТѢА;
- КОНЕЦЪ ЕВѢЛІА ЕЖЕ ОУЪ МАРКА;
- КОНЕЦЪ ЕВѢЛІА ЕЖЕ ОУЪ ЛУКИ;
- КОНЕЦЪ СѢГО ЕВѢЛІА ЕЖЕ ОУЪ ІВАННА.

Posłowania do Ewangelii typu 1. i 2. należą do jednych z najkrótszych paratekstów ewangelicznych. Tworzy je zaledwie jedno krótkie zdanie. Kompilacyjna metoda pracy kopisty, posługującego się dwoma lub większą liczbą źródeł, i utrwalone w pamięci wyrażenia mogły przyczynić się do zmian wprowadzonych świadomie lub nieświadomie w posłowiach.

Porównanie analogicznych tekstów w ponad 500 rękopisach wskazało, że posłowania do Ewangelii w Antologionie Mateusza Dziesiątego pod względem tekstologicznym są bardzo bliskie tradycji południowosłowiańskiej, reprezentowanej przez rękopisy zaliczane do grupy kodeksów bośniackich. Posłowania do pierwszych trzech Ewangelii w Kodeksie Hvala zgadzają się werbalnie z analogicznymi paratekstami w analizowanym

¹⁹ Posłowania typu 3. mogą zawierać również inne informacje, np. wskazanie na język i/lub miejsce kompozycji Ewangelii.

Antologionie. W posłowie do Ewangelii Jana w Kodeksie Hvala w miejscu rzeczownika *εὐ^φλινε* znajduje się wyraz *БЛАГОВѢСТВОВАНИЕ*. Mateusz Dziesiąty mógł w ostatnim posłowie ewangelicznym celowo zastąpić rzeczownik *БЛАГОВѢСТВОВАНИЕ* wyrazem *εὐ^φλινε*, by wszystkie te parateksty miały ten sam leksem. W datowanej na koniec XIV w. Ewangelii ze wsi Wrutok koło Gostiwara w Północnej Macedonii (Biblioteka Narodowa im. św. Klemensa Ochrydzkiego w Skopje, nr 1 {157 f.} i Biblioteka Patriarchatu Serbskiego w Belgradzie, nr 313 {6 f.}) wszystkie zachowane posłowania do Ewangelii, tzn. Mateusza i Łukasza²⁰, również werbalnie są zgodne z tymi w analizowanym Antologionie. W innej bośniackiej Ewangelii tetr przechowywanej w Rosyjskiej Bibliotece w Sankt Petersburgu w zbiorze A.F. Gilferdinga (zespół nr 182) pod numerem 7. (110 f.) i datowanej na pocz. XV wieku jedno z dwóch zachowanych²¹ posłowi – do Ewangelii Marka²² – również zgadza się werbalnie z tym w Antologionie. W bośniackiej Ewangelii tetr ze zbiorów Jerneja Kopitara przechowywanej obecnie w Bibliotece Narodowej i Uniwersyteckiej w Lublanie pod nr. 24 i datowanej na II poł. XIV wieku, pierwotne posłowania do wszystkich Ewangelii również były typu 2. – jak w analizowanym Antologionie. Posłowania w tym kodeksie zawierają ponadto przymiotnik *ѣтро*: w 1., 2. i 4. posłowie przed rzeczownikiem Ewangelia, zaś w 3. po imieniu Ewangelisty. Również w pierwszym posłowie w miejscu rzeczownika *εὐ^φλινε* znajduje się leksem *БЛАГОВѢЩЕНИЕ*.

W innym – wspomnianym już wcześniej – bośniackim kodeksie Nowego Testamentu, przechowywanym w Bibliotece Narodowej św. Marka w Wenecji (Orient 227), tylko pierwsze posłowie jest typu 2., zaś trzy pozostałe typu 1. – tzn. bez rzeczownika *конецъ*. W trzecim posłowie został poświadczony leksem *БЛАГОВѢЩЕНИЕ*.

²⁰ W niniejszym rękopisie posłowania do Ewangelii Marka i Jana nie zachowały się.

²¹ Posłowania do Ewangelii Łukasza i Jana nie zachowały się.

²² W przypadku Ewangelii Mateusza parateksty kończące niniejszą księgę zostały całkowicie opuszczone.

Wербalne podobieństwo posłowi do Ewangelii w Antologii Mateusza Dziesiątego z tymi w kodeksach reprezentujących tradycję bośniacką jest jednoznaczne. Jeśli uwzględnimy opinie dotyczące roli cerkiewnosłowiańskiego tekstu Ewangelii zachowanego w nielicznych²³ rękopisach pochodzenia bośniackiego, ma to jeszcze większe znaczenie dla rekonstrukcji pierwotnego przekładu cerkiewnosłowiańskich tekstów ewangelicznych (Jagić 1883, 475-476; Vajs 1933-1934, 117-118; Horálek 1954, 27; Vaillant 1952, 21; Molnár 1985, 13). Tetry bośniackie są bowiem umiejscawiane obok najstarszych głągolicznych kodeksów Ewangelii, z których były kopiowane (Daničić 1864, VIII; Speranskij 1899, 86; Žukovskaâ 1976, 115.117). Mimo ich datowania na XIV-XV wiek, uważa się, że zachowały one warstwę pierwotnego najstarszego przekładu z X-XI wieku (Speranskij 1899, 87; Speranskij 1905, 9; Alekseev 1999, 151).

Po każdym posłowie do Ewangelii w Antologii Mateusza Dziesiątego zostały zapisane również dane stychometryczne, tzw. końcowa stychometria [łac. *final stichometry*]. Zgodnie z zawartymi tam informacjami, w Ewangelii Mateusza znajduje się 2800 wierszy (стиховъ ѿѢх), Marka – 1600 (стиховъ ѿѤ и ѿ ѿтѢ), Łukasza – 2800 (стиховъ ѿѢ и ѿ ѿ) i Jana – 2300 wierszy (стиховъ ѿѢ и ѿ ѿ). Zawarte w Antologii dane stychometryczne są zgodne z najczęściej spotykaną liczbą wierszy w poszczególnych Ewangeliach w rękopiśmiennej tradycji greckiej (por. Harris 1893, 49-51) i cerkiewnosłowiańskiej (por. Ostapczuk 2025, 124-137).

W świetle przedstawionych wyżej informacji dotyczących werbalnego podobieństwa posłowi w analizowanym Antologii i w bośniackich Ewangeliach tetr, należy stwierdzić, że w tych drugich – jak również w kodeksach głągolicznych²⁴ – dane stychometryczne nie występują.

²³ Wykaz zachowanych rękopisów Ewangelii reprezentujących tradycję bośniacką zob. Garzaniti 2001, 449-458; Ostapczuk 2010, 107-108; 2020, 50-51; Kardaš, Ramić-Kunić 2018, 117-157.

²⁴ W głągolicznym Kodeksie Mariańskim (Rosyjska Biblioteka Narodowa w Moskwie, zbiór W.I. Grigorowicza {nr 87}, nr 6, pocz. XI w., 171 f.) po posłowie do Ewangelii

Informacje o liczbie wierszy w poszczególnych księgach Dobrej Nowiny Mateusz Dziesiąty musiał więc skopiować z innego, dodatkowego, źródła. Reprezentowało ono młodszą tradycję Ewangelii tetr obfitującą w parateksty ewangeliczne licznie wprowadzone na grunt słowiański po XIV wieku. Większość samodzielnych jednostek literackich została przeniesiona do Antologionu, część zaś dołączona do innych.

Zgodnie z przedstawioną wyżej typologiczną klasyfikacją posłowi do Ewangelii typ 1. i 2., to jednozdaniowe, bardzo krótkie jednostki literackie, np. *ЕВАНГЕЛИЕ ОУЪ МАРКА І КОНЕЦЪ ЕЖЕ ОУЪ МАРКА (СВАТАГО) ЕУѢЛИА*. Posłowania typu 3. są już bardziej rozbudowane, np. *ЕЖЕ ОУЪ МАРКА СВАТОЕ ЕВАНГЕЛИЕ ИЗДАСТЪ СЯ ПО ЛѢТѢХЪ ДЕСАТИХЪ ХРИСТОВА ВЪЗНЕСЕНИЯ*. Tylko one zawierają informację o dacie napisania poszczególnych ksiąg ewangelicznych. Posłowania typu 3. w cerkiewnosłowiańskich Ewangeliach tetr zaczęły pojawiać się w XIV wieku. Mateusz Dziesiąty komponując Antologion, miał więc dostęp do Ewangelii tetr z posłowiami typu 3. Świadczy o tym zapisanie na marginesie (f. 289v) dat napisania poszczególnych Ewangelii, tzn.:

- по ѿ лѣтъ хѣба възнѣніа²⁵ – w przypadku Ewangelii Mateusza,
- по ѿ лѣтъ възнесеніа – Ewangelii Marka,
- по ѿ лѣтъ – Ewangelii Łukasza,
- по лѣ възнѣніа хѣба – Ewangelii Jana.

Daty napisania czterech Ewangelii zostały umieszczone na marginesie obok poszczególnych fragmentów ostatniego, podzielonego na cztery części z wydzielonym jednozdaniowym wstępem, paratekstu ewangelicznego – pochodzącego jakoby z Synopsy Pseudo-Atanazego (Gościć et al. 1986, 13.37; Kardaś, Ramić-Kunić 2018, 144). Zawarte w nim informacje o symbolach Ewangelistów i miejscu napisania Ewangelii (*рецы ми четирыѣ еванѣлы гдѣ се написаше и въ кон образъ*), uzupełnione

Łukasza został zapisany rzeczownik *сѣхъ*, którego obecność może sugerować występowanie stychometrii końcowej w jego protografie.

²⁵ O sposobie datowania poszczególnych Ewangelii zob. Elmelund, Wassermann 2023, 437-439.

niekiedy o dodatkowe dane (жидовьски писмени чзѹ въ дѣны трѣбна црѣа), nie uwzględniały dat powstania poszczególnych ksiąg ewangelicznych. Zrozumiałe jest więc umieszczenie przez Mateusza Dziesiątego brakujących – jego zdaniem – informacji obok niniejszego paratekstu.

Na uwagę zasługuje fakt, że ostatni paratekst ewangeliczny Antologionu Mateusza Dziesiątego jest również obecny w bośniackim Kodeksie Hvala²⁶. Ich analiza tekstologiczna wskazała na istnienie między nimi drobnych różnic, np. opuszczenie wyrażenia ⲧ ϣⲓⲙⲏ i całkowity brak dat napisania poszczególnych Ewangelii (zarówno w tekście głównym, jak i na marginesie) w Kodeksie Hvala. Drugi fakt potwierdza więc wykorzystanie przez Mateusza Dziesiątego innego, dodatkowego rękopisu z tekstem ewangelicznym.

5. Zakończenie

Antologion Mateusza Dziesiątego jest kodeksem zawierającym księgi biblijne i teksty liturgiczne. Powstawał on w Wilnie i Supraślu, gdzie został ukończony w 1507 roku. Dotychczasowe badania naukowe wskazały na podobieństwo ksiąg nowotestamentowych Antologionu do rękopisów reprezentujących tradycję bośniacką i jego kompilacyjny charakter.

Analiza liczby, umiejscowienia i kolejności paratekstów ewangelicznych potwierdziła kompilacyjny charakter kodeksu. Kopista wykorzystał co najmniej dwa rękopisy z tekstem ewangelicznym. Pierwszy z nich należał do starszej tradycji i był, najprawdopodobniej, bośniackiego pochodzenia, zaś drugi reprezentował młodszą tradycję (po XIV wieku) i zawierał dużą liczbę paratekstów.

Mateusz Dziesiąty skopiował posłowania do Ewangelii (typu 2.) z jednego rękopisu. Rozszerzył je o końcową stychometrię, którą zaczerpnął z drugiego dostępnego mu źródła. Ostatni paratekst ewangeliczny

²⁶ Drugi bośniacki kodeks Nowego Testamentu ma w tym miejscu braki. Karta 127r zawiera koniec Ewangelii Jana z posłowiem (Бѣговищенѣе еже ѿ ювина написано быѥ), zaś następna karta rozpoczyna się Apokalipsą 1,5 (por. Pelusi 1999; Kardaš, Ramić-Kunić 2018, 146).

– zapisany po Ewangelii Jana i przed Apokalipsą – informujący o symbolach Ewangelistów i miejscu napisania Ewangelii uzupełnił o daty powstania Ewangelii umieszczone na marginesie karty.

Analiza paratekstów ewangelicznych Antologionu Mateusza Dziesiątego, nawet tych najkrótszych, jak posłowania i stychometria, potwierdziła kompilacyjny charakter tego kodeksu i wskazała na typ wykorzystanych przez kopistę co najmniej dwóch źródeł zawierających tekst Dobrej Nowiny.

Bibliografia

- Aland, Kurt. 1963. *Kurzgefasste liste der griechischen Handschriften des Neuen Testaments*. Berlin: De Gruyter.
- Alekseev, Anatolij. 1999. *Telstologia[^] Slavânskoj Biblii* (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe A: Slavistische Forschungen 24). Köln/Weimar/Wien: Böhlau. St.-Petersburg: Dimitrij Bulanin.
- Alekseev, Anatolij. 2017. „Ėvolûciâ slavânskoj Biblii ot rukopisnou knižnosti k pečatnomu stanku,” W *Slavânskaâ Bibliâ v ėpohu rannego knigopečataniâ, K 510-letiu sozdaniâ Biblejskogo Sbornika Matfeâ Desâtogo*. Otv. red. Anatolij Alekseev, 6–16. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Puškinskogo Doma.
- Alekseev, Anatolij. 2020. „Bibliâ Matfeâ Desâtogo: Kommentarii.” W *Biblia Matfeâ Desâtoto 1507 goda iz Sobraniâ Biblioteki Rossijskoj Akademii Nauk*. Tom II: *Issledovaniâ i materialy*. Otv. red. Anatolij Alekseev, 71–108. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Puškinskogo Doma.
- Alekseev, Anatolij, i Olga Petrovna. Lihačeva. 1978. „Suprasl'skij sbornik 1507 g.” W *Materialy i soobšeniâ po fondam Otdela rukopisnoj i redkoj knigi Biblioteki Akademii Nauk SSSR*. Red. Margarita Vladimirovna Kukuškina, 54–88. Leiningrad: BAN SSSR.
- Andrist, Patrick. 2018. „Toward a Definition of Paratexts and Paratextuality: The Case of Ancient Greek Manuscripts.” W *The Bible*

- as Notepad: Tracing Annotations and Annotation Practices in Late Antique and Medieval Biblical Manuscripts* (Manuscripta Biblica 3). Ed. Liv Ingeborg Lied, Marlena Maniaci, 130–149. Berlin: de Gruyter.
- Daničić, Đuro. 1864. *Nikoljsko jevanđelje*. Beograd: Državna Štamparija.
- Elmelund, Conrad Thorup, i Tommy Wasserman. 2023. „The Subscriptions to Mark’s Gospel and History of Reception.” *New Testament Studies* 69: 429–444.
- Evangelie ot Matfeâ v slavânskoj tradicii* 2005. (Novum Testamentum Palaeoslovenice II). Sankt-Petersburg: Rossijskoe Biblejskoe Obšestvo.
- Garzaniti, Marcello. 2001. *Die altslavische Version der Evangelien: Forschungsgeschichte und zeitgenössische Forschung*. (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Neue Folge, Reihe A: Slavistische Forschungen 33). Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag.
- Gathercole, Simon. 2012. „The Earliest Manuscript Title of Matthew’s Gospel (BnF Suppl. gr. 1120 ii 3 / P⁴).” *Novum Testamentum* 54: 209–235.
- Gathercole, Simon. 2013. „The Titles of the Gospel in the Earliest New Testament Manuscripts.” *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und Kunde der Älteren Kirche* 104: 33–76.
- Gošić, Nevenka, i Biserka Grabar, Vera Jerković, Herta Kuna (red)., Anica Nazor. 1986. *Zbornik Hvala Krstjanina. Transkripcija i komentar*. Sarajevo: Svjetlost. Akademija Nauka i Umjetnosti BiH.
- Harris, James Rendel. 1893. *Stichometry*. London: Clay.
- Horálek, Karel. 1954. *Evangeliiře a čtveroevangelia, Příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslověnského překladu evangelia*. Praha: Státní pedagogické naklad.
- Jagić, Vratoslav. 1883. *Quattuor Evangeliorum versionis Palaeoslovenice Codex Marians Glagoliticus. Characteribus Cyrillicis transcriptum*. Berolini: Weidmannos.

- Kalugin, Vasilij Vaslijevič. 2017. „Ukazatel Matfeâ Desâtogo «Ot Pro-ročestv poslovicy» i ego russkie istočniki.” W *Slavânskaâ Bibliâ v èpohu rannego knigopečataniâ, K 510-letiu sozdaniâ Biblejskogo Sbornika Matfeâ Desâtogo*. Otv. red. Anatolij Alekseev, 137–148. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Pušklińskiego Doma.
- Kardaš, Mahmed, i Erma Ramić-Kunić. 2018. „Katalog rukopisa bosanske crkvenoslovenske pismenosti.” *Kirilometodievskitika* 12: 117–157.
- Korogodina, Maria. 2022. „Tolkovyj Apostol Aleksandra Soltana.” *Slověne* 11 (2): 92–124.
- Korogodina, Maria. 2023a. „The Reference Apparatus in the Bible of Matthew the Tenth (1502-1507).” *Knygotyra* 80: 95–102.
- Korogodina, Maria. 2023b. „Spravočnyi apparat v vostočnoslavânskikh rukopisâh XIV-serediny XVII veka.” W *Rukopisnaâ kniga v vostočnoslavânskikh zemlâh. Paleografičeskie očerki i al'bom rukopisej BAN (=Istoriâ pis'ma evropejskoii vivilizacii)*. Red. Aleksei Žukov, Maria Korogodina (otv. red.), Vera Podkovyrova, 43–54. Sankt-Peterburg: Biblioteka Rossijskoj Akademii Nauk.
- Kuna, Herta. 2008. *Srednjovjekovna bosanska pismenost* (Forum Bosnae 45/08). Sarajevo: Međunarodni Forum Bosna.
- Lavrov, Petr. 1933-1934. „Biblejskie knigi 1507 goda.” *Slavia* 12: 85–112.
- Ławreszuk, Marek. 2024. *Spis zawartości „Antologionu Mateusza Dziesiątego” – supraskiego rękopisu Mateusza Dziesiątego z 1507 roku: Biblioteka RAN St-Petersburg nr kat. 24.4.28. Sygn. BAN, zbiór Srezniewskiego, II.75*. Dostęp: 2025.03.20. <https://doi.org/10.18150/WNSY7S>.
- Molnár, Nándor. 1985. *The Calques of Greek origin in the most ancient Old Slavonic Gospel Texts. A theoretical examination of calque phenomena in the texts of the archaic Old Slavic gospel codices* (Slavistische Forschungen 47). Köln/Wien: Böhlau Verlag.
- Nakaš, Lejla. 2015. *Vrutočko bosansko evanđelje*. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna.

- Nakaš, Lejla. 2018. *Divoševo Evandēlje: Studija i kritičko izdaniye teksta*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Institut za Jezik.
- Naumow, Aleksander. 2016. „Biblia w kulturze Rusi polsko-litewskiej w XVI wieku.” *Slavia Meridionalis* 16: 32–51.
- Ostapczuk, Jerzy. 2010. *Cerkiewnosłowiański przekład liturgicznych perykop okresu Paschalnego i święta Pięćdziesiątnicy w rękopiśmieniach ewangeliarzach krótkich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe ChAT.
- Ostapczuk, Jerzy. 2020. „Nieznana karta bośniackiej Ewangelii tetr – Dion-122, XIV w.” *Rocznik Teologiczny* 62 (2): 39–68.
- Ostapczuk, Jerzy. 2025. „Stihometrični dannī v staropečatnīte b'lgarski Evangeliā i otnošeniye im k' m rukopisnata tradiciā.” W *Azbuka, ezik i identičnost. Vtori meždunaroden forum za kirilicata*. 27-28 ūni 2024. Sofiā i Plovdiv. Naučni red.: Vasā Velinova, Krasimir Stančev, 124–137, Sofiā: Administraciā na Prezidenta na Respublika B'lgariā/Ministerstvo na Obrazovaniye i Nauka.
- Pančenko, Florentina. 2017. „Koncept hudožestvennogo oformleniā Biblejskogo sbornika Matfeā Desātogo.” W *Slavānskaā Bibliā v ēpohu rannego knigopečataniā, K 510-letiū sozdaniā Biblejskogo Sbornika Matfeā Desātogo*. Otv. red. Anatolij Alekseev, 124–136, Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Pušklinskogo Doma.
- Pelusi, Simonetta. 1999. *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum. Cod. Or 227 (=168)*. Padova: Editoriale Programma.
- Podkovyrova, Vera. 2017. „Otkovenie Ioanna Bogoslova v Sbornike Matfeā Desātogo (BAN, Srezn.II.75).” W *Slavānskaā Bibliā v ēpohu rannego knigopečataniā, K 510-letiū sozdaniā Biblejskogo Sbornika Matfeā Desātogo*. Otv. red. Anatolij Alekseev, 177–201. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Pušklinskogo Doma.
- Ramić-Kunić, Erma. 2024. *Dovoljsko četveroevandēlje: studija i kritičko izdanje teksta* (Edicia Radovi 45). Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Institut za Jezik.

- Speranskij, Mihail Nestorovič. 1899. „Recenziâ na trudy G.A. Voskresenskogo Otčet o tridcat' devâtom prisuždenii nagrad grafa Uvarova.” *Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk. Seria VIII (po istoriko-filologičeskomu otdeleniû)* III/5: 27–151.
- Speranskij, Mihail Nestorovič. 1905. „Mostarkoe (Manojlove) Evangelie.” *Russkij Filologičeskij Vestnik* 54 (3): 1–36.
- Temčîn, Sergej. 2005-2009. „Matvej Desâtyi i sostavlenie tret'ei (litovskoi) redakcii Izmaragda.” *Slavistica Vilnensis: Kalbotyra* 54 (2): 169–178.
- Temčîn, Sergej. 2010. „Rol' Matveâ Desâtogo v pravoslavnoi kul'ture Velikogo Knâžestva Litovskogo.” W *Prawosławni w dziejach Rzeczypospolitej* (Latopisy Akademii Supraskiej 1). Red. Urszula Pawluczuk, 27–43. Białystok: Akademia Supraska.
- Temčîn, Sergej. 2011. „Posleslovie k čet'emu Apostolu 1183 goda monaha Isaji v suprasl'skom spiske Matveâ Desâtoto 1502-1507 godov.” W *Piśmiennictwo cerkiewnośłowiańskie i sztuka cerkiewna w kulturze Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej* (Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne 6). Red. Marzanna Kuczyńska, Wanda Stepniak-Minczewska, Jan Stradomski, 103–136. Kraków: Scriptum.
- Temčîn, Sergej. 2017. „Knižnaâ deâtel'nost' Matveâ Desâtogo i istoriâ rukopisnogo sobraniâ Suprasl'skogo Blagovešenskogo monastyra.” Wystąpienie na konferencji *Slavânskaâ bibliâ v èpohu rannego knigopečataniâ*, 12-16.06.2017, Organizatorzy: Institut Russkoj Literatury (Puškinskij Dom); Biblioteka Rossijskoj Akademii Nauk. Sankt-Peterburg.
- Temčîn, Sergej. 2021. *Serbskoie rukopisnoe i pečatnoie bogoslužrbnoe nasledie XI-XIX vekov*. Belgrad/Podgorica/Vil'nûs: Institut za Srpski Jezik SANU/Satica Srpska – Društvo Članova i Crnoj Gori/Lietuvių Kalbos Institutas.
- Vaillant, Andre. 1952. *Rukovodstvo po staroslavânskomu âzyku*. Moskwa: Izdatel'stvo inostrannoj literatury.

- Vajs, Josef. 1933-1934. „K charakteristice nejstarších evang. rukopisů staroslověnských.” *Byzantinoslavica* V: 113–119.
- Wasserman, Tommy. 2010. „Greek New Testament Manuscripts in Sweden with an Excursus on the Jerusalem Colophon.” *Svensk Exegetisk Årsbok* 75: 77–108.
- Žukov, Aleksej. 2018. „Bibliejskie knigi Matfeâ Desâtogo v kontekste obščestvenno-političeskoj religioznoj žizni Velikogo knâžestva Litovskogo na rubeže XV-XVI vv.” W *Kapterevskie čteniâ XVI*. Otv. red. Nadežda Petrovna Česnkova, 48–68, Moskva: Serpuhov: IVI RAN/Izdatelstvo Nasledie Pravoslavnogo Vostoka.
- Žukov, Aleksej. 2020. „Rukopis’ Matfeâ Desâtogo: kommentarii.” W *Biblia Matfeâ Desâtoto 1607 goda iz Sobraniâ Biblioteki Rossijskoj Akademii Nauk*. Tom II: *Issledovaniâ i materialy*. Otv. red. Anatolij Alekseev, 45–71. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Puškinskogo Doma.
- Žukovskaâ, Lidiâ. 1976. *Tekstologiâ i âzyk drevnejših slavânskikh pamâtnikov*. Moskva: Nauka.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXVII

Zeszyt 1

ROCZNIK TEOLOGICZNY

[E-WYDANIE]

WARSZAWA 2025

REDAGUJE KOLEGIUM

prof. dr hab. Jakub Sławik – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ucz. – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ucz.

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ucz. – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska
Korekta tekstów angielskich – Karen Wasilewska
Skład komputerowy – Jerzy Sojka

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.
All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

eISSN: 2956-5685

Wydano nakładem
Wydawnictwa Naukowego ChAT
ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55
Objętość ark. wyd.: 7,7. Nakład: 100 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

JERZY OSTAPCZUK, <i>Parateksty ewangeliczne w Antologionie Mateusza Dzie- siątego: posłowania do Ewangelii i stychometria końcowa</i>	7
JONASZ OŚWIECIŃSKI, <i>Komentarz midraszu Jalkut Szimoni do Psalmu 23</i>	29
ADAM MAGRUK, METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK), <i>Pojęcie autokefalii w Kościele Wschodnim do XIII wieku</i>	51
АЛЕКСАНДР ФЕДЧУК, <i>Вклад редемптористов в развитие униатского движения на Волыни</i>	63
ЕП. СЕРАФИМ (ВЛАДИМИР АМЕЛЬЧЕНКОВ), <i>Польский колокол в Смоленске: историко-археологическое исследование</i>	79
MARCIN RZEPKA, <i>Misje medyczne w protestantyzmie a problem ochrony zdrowia misjonarzy. Na przykładzie misji anglikańskich i presbiteriańskich w I połowie XX wieku</i>	97
DAMIAN HERATYM, <i>Problematyka teologiczna i kościelna poruszana w czasopiśmie PNKK „Polska Odrodzona” w Polsce w roku 1923</i>	129
WOJCIECH SZCZERBA, <i>The Imago Dei Concept as a Symbol of Human Dignity? A Critical Examination. An Outline</i>	159
Wykaz autorów	172

Contents

ARTICLES

JERZY OSTAPCZUK, <i>Gospel paratexts in the Anthologion of Matthew the Tenth: Subscriptions to Gospels and final stichometry</i>	7
JONASZ OŚWIECIŃSKI, <i>Midrash commentary of Yalkut Shimoni on Psalm 23</i>	29
ADAM MAGRUK, METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK), <i>The Concept of Autocephaly in the Eastern Church up to the 13th Century</i>	51
OLEXANDR FEDCHUK, <i>The contribution of the Redemptorists to the development of the Uniate movement in Volyn</i>	63
BP. SERAFIM (VLADIMIR AMEL'ČENKOV), <i>Polish bell in Smolensk: historical and archaeological research</i>	79
MARCIN RZEPKA, <i>Medical missions in Protestantism and the issue of missionaries' health care. The example of Anglican and Presbyterian mission of the first half of the 20th century</i>	97
DAMIAN HERATYM, <i>Theological and church issues discussed in „Polska Odrodzona” magazine of the PNCC in Poland in 1923</i>	129
WOJCIECH SZCZERBA, <i>The Imago Dei Concept as a Symbol of Human Dignity? A Critical Examination. An Outline</i>	159
List of authors	172

Wykaz autorów

Jerzy Ostapczuk, j.ostapczuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Jonasz Oświeciński, jonasz.oswiecinski@gmail.com, Wyższa Szkoła Teologiczno-Humanistyczna im. Michała Beliny-Czechowskiego w Podkowie Leśnej ul. Jana Pawła II 39, 05-807 Podkowa Leśna.

Adam Magruk, a.magruk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Olexandr Fedchuk, l_fedchuk@ukr.net, Volynska Duhovna Seminaria, 43016 Ukraine, Volynskaia Oblast, Luck, vul. Dragomanova 26
Bp. Serafim (Vladimir Amel'čukov), seraphim@list.ru, ul. Krutickaja, 11, Moskwa, 109044.

Marcin Rzepka, marcin.rzepka@uj.edu.pl, Instytutu Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Grodzka 52, 31-044 Kraków.

Damian Heratym, dheratym@student.chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Wojciech Szczerba, w.szczerba@ewst.pl, Ewangelikalna Wyższa Szkoła Teologiczna, ul. Św. Jadwigi 12, 50-266 Wrocław.